

багатьох національностей – поляки, білоруси, московити, татари, євреї, молдавани, волохи, серби, мадяри, вірмени, греки тощо, що сприяло налагодженню міжетнічних стосунків в українському суспільстві.

На державному рівні вперше за Богдана Хмельницького була подолана вікова недовіра і ворожість між українським і татарським народами. Незважаючи на значні ускладнення і різкі похолодання, українсько-татарські відносини все більше розвивались і набирали сили. Военна допомога Кримського ханства Україні зіграла головну роль в успішному веденні війни проти Речі Посполитої, що сприяло зближенню двох народів і відкриттю реальних перспектив для встановлення стабільних союзницьких відносин у протистоянні з іншими державами.

Своїми стабільними намірами до воєнно-конфесійного зближення з Московією, а потім і укладенням з нею союзницької угоди Богдан Хмельницький зробив вагомий внесок у кардинальну зміну суспільної свідомості московитського народу. В його свідомості українці після 1654 р. поступово перетворюються з винуватців страшних руйнувань Московії періоду "смутного часу" в найближчих й найбажаніших за православною вірою сусідів. Незважаючи на людські втрати, горе і страждання, серед частини польського суспільства поступово визріває думка про необхідність припинення кровопролиття, визнання епохальних завойовань українців і можливість мирного співіснування з ними. Небувало зміцнилися зв'язки з білорусами, усвідомлення спільної історичної долі двох близьких за територією проживання народів.

Незважаючи на воєнне лихоліття, загибель багатьох культурних пам'яток, культура України в цілому за життя Богдана Хмельницького суттєво не знизилася і зберегла основні досягнення попередніх часів. Українська нація була на той час однією з найосвіченіших у Європі. Продовжували діяти навчальні заклади різного рівня, друкарні, наукові та літературні осередки при монастирях, звідки світло науки, освіти та культури розходилося в різні кінці України та на інші землі.

Змінилася психологія українців. Вони відчували себе окремішнім народом з національною гідністю і самоповагою. З'явилися почуття рівності серед інших народів, сили, здатності самотужки вирішувати найскладніші проблеми суспільного життя. Українці почали все більше уособлювати себе з героїчним козацтвом, слава про яке гриміла по всій Європі та Малій Азії.

*Сегеда Р.
(м. Київ)*

НОМЕНКЛАТУРА ВИЩИХ ПОСАДОВИХ ОСІБ КИЄВА В ЕПОХУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

З огляду на домінанту однієї історичної парадигми в українській історичній науці протягом достатньо тривалого часу, цілком природно, що ряд шкіл та напрямів історичного дослідження перебували в несприятливих умовах.

До таких, незаповнених дослідженнями ніш належить проблема встановлення поіменного складу вищих посадовців Києва та Київського воеводства протягом 1569–

1648 рр. Не претендуючи на глобальні відкриття та постановку нових засадничих положень в дослідженні пізньосередньовічної історії України, водночас наголошуємо на необхідності саме таких розвідок «другого темпу». Завдяки цій копіткій, часом марудній роботі, вибудовується фундамент подальших праць, в тому числі й концептуального характеру. Отже, необхідність власне позитивістських праць є очевидною.

Аналізуючи стан розробки проблеми, слід зауважити, що історіографія з цього питання є вкрай нечисельною і, здебільшого, польськомовною. Першим до спроби систематизувати ці уряди вдався Е. Руліківські в праці «Опис київського повіту» [1]. Номенклатуру київських воєвод та каштелянів подає Н. Яковенко, з посиланнями на Волинську і Коронну метрики та списки складені польським дослідником Г. Літвіним [2]. Більш нижчі «вряди» досліджували вже згадуваний Г. Літвін [3] та В. Бобінським [4]. Попри всю повагу до вельмишановних дослідників, їхні праці не в повній мірі розкривають цю проблему, тому подаємо більш уточнену номенклатуру.

У порядку призначення київських воєвод можна відстежити кілька цікавих тенденцій. З 1562 р. до 3 лютого 1608 р. київським воєводою був князь Василь Острозький. Отримавши цю посаду ще у Великому Князівстві Литовському він зберіг її до своєї смерті. Під 1609 р. Київський літопис зазначає: «Пан Жолковский, гетман Великого кнезства Литовского, наехал на воеводство киевское» [5]. Зазначивши, що Станіслав Жолкевський ніколи не був литовським гетьманом, можна було б остаточно стверджувати, що наступником Василя Острозького був саме він. Але такі дослідники історії Києва, як М. Берлинський та М. Закревський зазначають, що саме в цей час київським воєводою був Андрій Сапега [6]. З огляду на те, що в працях цих істориків є велика кількість фактичних помилок і самі вони не наполягають на достовірності цієї інформації, то можна казати, що жоден Сапега ніколи не був київським воєводою. Однак існує один документ, датований 18 травня 1609 р., в якому Лжедмитрій II наказує «надати коней Яну Петру Сопеге, кищелянове и старосте киевскому» [7]. Отже, можна зробити висновок, що юридично жоден Сапега не був київським воєводою, але фактично від часу смерті Василя Острозького і до часу вступу на посаду Станіслава Жолкевського в Києві обов'язки, властиві воєводі виконував Ян Сапега.

Стосовно ж призначення київським воєводою Станіслава Жолкевського, то в історичній літературі існують дві точки зору на цю подію. Згідно думки К. Шайнохи, Жолкевський отримав Київське воеводство в нагороду за активну участь у битві під Гузовим 6 липня 1607 р. проти рокошан М. Збжидовського [8]. На думку іншого дослідника Я. Мацішевського проблема лежить дещо глибше. Восени 1606 р. перед вирішальною битвою з рокошанами Жолкевський написав королю лист, де зазначав, що не може взяти участь в битві через хворобу. Можливо це була симуляція. Лише згодом, побачивши хто бере гору, він пристав до Жигимонта III [9]. Таким чином це призначення можна оцінювати і як вияв великої королівської ласки, і як почесне заслання.

Ми схильні оцінювати його як різновид заслання з певними застереженнями. По-перше, дійсну королівську ласку Станіслав Жолкевський отримав в 1618 р., коли став коронним гетьманом. По-друге, посилаючи звияжного полководця на прикордонне воеводство, король мав додаткові плюси з його участі у Московській війні, а також у стримуванні зростаючої сили козацтва і татар. Крім того, досить рішуча поведінка Жолкевського в місті свідчить, що він мав за собою певну підтримку з боку короля. З отриманням булави коронного гетьмана Станіслав Жолкевський склав повноваження київського воєводи Томашу Замоїському взимку 1618 р. Останній перебував на цій посаді в

один з найскладніших відрізків історії Києва польського періоду. До 1628 р., коли його було призначено коронним канцлером, воєводі Замойському довелося працювати під час Хотинської війни, повстання М. Жмайла, загострення міжконфесійної боротьби в Києві і відновлення нелегальної православної ієрархії, а також вбивства віта Ф. Ходики.

Найменш помітним, за відповідний час київським воєводою був Олександр Заславський або «вельможный княжати его мя Александр з Острога Жаславский», як іменує його одне з джерел [10]. Він обійняв посаду київського воєводи в 1628 р., але вже в 1629 р. помер. Наступне призначення на київське воєводство є найбільш показовим у сенсі зміни політики центральної влади у бік прагматичного підходу до проблем козацтва, що ставали все більшими. За протекцією вже коронного канцлера Томаша Замойського, який перед тим бачив проблеми воєводства взагалі і Києва зокрема, будучи його керівником, на посаду воєводи було призначено Стефана Хмелецького – нікому невідомого шляхтича.

Хмелецький був одним із небагатьох, якщо не єдиним польським військовим керівником, поставленим над козаками, що розумів їх проблеми і був прихильником мирного вирішення конфлікту між центральною владою і козацтвом шляхом поступок останньому. Він походив із збіднілої перемиської шляхти, почав військову службу в надвірній міліції князя Василя Острозького, потім Томаша Замойського, воював з татарами і у Молдавії. Здобув таку славу, що татарські матері лякали його ім'ям дітей [11]. У 1625 р. гетьман О. Конецпольський, рушаючи в пруський похід, призначив його регіментарем (головним військовим начальником на Україні), коли він був лише скромним брацлавським хорунжим [12]. Наприкінці 1629 р., як було зазначено вище, не без протекції Замойського, Хмелецький стає київським воєводою. Таке приголомшливе призначення бідного і неродовитого шляхтича на сенаторську посаду дуже неоднозначно було сприйняте в середовищі польської еліти. Але проблема вирішилась сама собою, оскільки через півтора місяці по призначенню, Стефан Хмелецький помирає, так і не побувавши в Києві.

Останнім київським воєводою перед Національною революцією 1648 р. був Ян-Христофор Тишкевич (1630–1648), один з найбагатших феодалів Київського воєводства. За його урядування місто пережило два козацькі повстання, а в конфесійній сфері йому не вдалось досягти жодного прогресу католицької церкви в Києві після коронації Владислава IV та освячення Петра Могили київським митрополитом.

Наступною за значимістю, була посада каштеляна. Стосовно номенклатури послідовності цього «вряду» в літературі розбіжностей у принципі немає. Єдине, що хотілося б зазначити – призначав каштеляна на посаду особисто король, а ця посада автоматично надавала місце в сенаті. Таким чином король міг призначати на цю посаду особисто відданих людей.

З 1566 до 1580 рр. посаду київського каштеляна обіймав Павло Сапега [13]; з 1585 на цій посаді перебував Іван Чаплич-Шпановський [14], але дату припинення його правління дослідники називають по-різному – 1604 [15] 1607 [16], 1608 [17]. Ми схилиємося до дати 1608 р. – року смерті князя Костянтина-Василя Острозького, київського воєводи тому природною була б і зміна каштеляна, вигідна королю Жигимонту для послаблення магнатського впливу роду Острозьких.

У 1609–1918 рр. на посаді каштеляна перебував Юрій Вишневецький Однозначні дослідники і в персоні наступного каштеляна – Адам Сангушко перебував на посаді у 1618–1621 рр. У 1621 р. на цю посаду заступив Гаврило Гойський і перебував на ній до 1632 р. У 1632 р. місце Гаврила посів його брат Роман Гойський і перебував на посаді начебто до

1635 р. [18]. Однак є документ, що він був київським каштеляном і в 1636 р. [19]. Під 1635 р. згадується київський каштелян Олександр Пясочинський. У 1635 р. він виголосив промову на сеймі [20]. Тому дуже вірогідно, що в «Кверенді», яка згадує Гойського каштеляном в 1636 р. існує помилка, тим більше, що вона є копією XVIII ст. Н. Яковенко під 1635 р. згадує київським каштеляном Мартина Калиновського [21]. Г. Літвін стверджує, що Олександр Пясочинський перебував на посаді до 1646 р. [22]. Але в 1643 р. на сеймі виголошував промову київський каштелян Адам Дембський. Отже каштеляном Пясочинський був у 1635–1643 рр. та у 1645 р., оскільки також виголошував сеймову промову [23]. Останнім київським каштеляном перед подіями 1648 р. був Адам Кисіль, що посів каштелянський уряд в січні 1646 р. як нагороду за активну участь у Московській війні [24].

Третім за значимістю у виконавчій структурі воеводської адміністрації була посада підвоеводи, тобто заступника воеводи. В документах того часу немає одновариантної назви цієї посади. Поруч з назвою «підвоевода» зустрічаються також посади «намісника» та «справці». Встановити чітку різницю між цими посадами досить важко, проте певні висновки зробити можна. Назва «підвоевода» вживається, здебільшого в судових документах і підвоевода виступає в ролі судді, що заступає відсутнього воеводу. Коли йдеться про намісника та справцю, то часто вживаються додатки до цих слів – «намісник замку київського», «справця воеводства київського» і виступають вони в ролі заступника воеводи чи то у військово-політичній сфері, чи то у адміністративно-господарській.

Першим у поунійнійному Києві посаду підвоеводи займав «справця воеводства Київського» Михайло Мишка-Варковський у 1569–1570 рр. Остання згадка про нього датується січнем 1570 р. [25]. Наступним підвоеводою Г. Літвін вважає Василя Рая – 1571–1572 рр. [26]. Проте в липні 1577 р. є згадка про київського намісника В. Рая [27].

У 1572 р. [28] та 1573–1575 рр. [29] підвоеводою був князь Владислав Збараський. Його наступником вважається теж князь Остафій Ружинський 1576–1581 рр. На цій посаді він згадується в січні 1579 р. як намісник київський [30] та в грудні 1582 р. [31]. Можна припустити, що Василь Рай міг перебувати на посаді підвоеводи як і у 1571–1572 рр. так у 1577 р. Під 1582 р. є згадка про київського підвоеводу Григорія Мацевича [32]. В січні 1584 р. посаду підвоеводи обійняв князь Матуш Воронецький. Пробув на цій посаді він до 1592 р. [33]. Також є згадки про «Матуш зе Збаража Воронецький, намісник воеводи київського», що здійснив напад на Софійську слободу в 1586 р. [34]. У березні 1592 р. згадується намісник київського замку Філон Стрибиль [35]. У 1592–1600 рр. на думку Г. Літвіна підвоеводою в Києві був Ян Аксак [36], майбутній київський суддя. Проте Е. Руліковські згадує ще таких підвоевод у 1594 р. – Головінського та в 1597 р. якогось Петра Коска [37].

З серпня 1600 до 1608 р. на посаді підвоеводи перебував Вацлав Вільгорський [38]. На цій посаді він згадується у 1603 р. [39], 1605 р. [40] та 1608 р. [41].

У 1609 р., коли на посаду київського воеводи заступив Станіслав Жолкевський, то відповідно і підвоевода був замінений. Новим заступником київського воеводи став Михайло Мишка-Холоневський, який перебував на посаді до 1618 р. [42], коли Жолкевський змінив посаду київського воеводи на посаду коронного гетьмана. Про померлого у 1620 р. підвоеводу Миколу Івашевича-Макаревича є згадка тільки в Е. Руліковського [43]. В лютому 1620 р. на посаді київського підвоеводи перебував Теодор Єлень [44]. Г. Літвін припускає його перебування на посаді до 1628 р. [45], а В. Бобінські до 1632 р., кажучи при цьому, що з 1623 р. його замінив Олександр Солтан [46]. Це цілком

вірогідно, оскільки в 1622 р. згадується хорунжий і підвоєвода Єлець [47], а пізніших згадок про нього на цій посаді немає. Погоджуючись з Г. Літвіним, стверджуємо, що Єлець був підвоєводою до 1628 р. [48]. В цьому ж році є скарга російського купця, помилково датована 1645 р., де той скаржиться на намісника київського замку Мартина Климовича [49]. Ця фігура викликає певну цікавість, оскільки дуже вірогідно, що це єдиний в історії Києва випадок, коли посаду підвоєводи займав не шляхтич. Наші аргументи такі: по-перше, саме прізвище, яке закінчується на «ич», дуже характерне для міщанства, але не шляхетного стану; по-друге, в 1575 р. маємо купчу на комору з містом на київському ринку від «Домни Малковни Степанової жони Климовича, міщанки з государського міста київського. Тим більше, що свій підпис під документом поставив київський вїт Юрій Климович [50]. Тож дуже вірогідно, що цей київський намісник походив з міщанського середовища.

У 1632 р. Е. Руліковський згадує про підвоєводу Олександра Кросницького [51]. На думку Г. Літвіна в 1632 р. посаду підвоєводи обійняв Ян Ліплянський, який був на цьому уряді до 1643 р. [52]. Ми не можемо погодитись з польським дослідником, оскільки зафіксоване в документах перебування Ліплянського на посаді «віце-воєводи» відноситься до листопада 1633 р. [53], весни 1636 – осені 1638 рр. [54]. В цих часових проміжках маємо інформацію про перебування на посаді підвоєводи в 1634 р. Яна Вигури [55], а влітку 1635 р. Яна Млотковського [56]. Весною 1640 р. намісником замку київського був Петро Бурдновський [57], в 1641 р. Теодор Мостицький [58], а вже в квітні 1641 р. згадується «понамісник замку київського» Войтех Єндровський [59], який був підвоєводою також і у червні 1646р. [60]. З 1643 р. до червня 1645 р. цей «вряд» займав підвоєвода Ян Вітинський [61]. У вересні 1645 р. підвоєводою був Стефан Бочковський [62]. Останнім київським намісником перед 1648 р. був Олександр Ленкевич-Іпогорський, який посів на це місце у травні 1646 р. [63] і згадується в якості підвоєводи в 1647 р. [64].

Таким чином уточнена номенклатура вищих київських посадовців з'ясована. Однак хочеться зауважити, що остаточна крапка в цьому питанні ще не поставлена і подальші дослідження можуть внести корективи у цю номенклатуру.

Використана література:

1. Rulikowski E. Opis powiatu Kijowskiego. – Kijow – Warszawa, 1913. – S. 179-183.
2. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. (Волинь і Наддніпрянська Україна). – К., 1993. – С. 109.
3. Litwin H. Napływ szlachty polskiej na Ukrainę 1569–1648. – Warzawa, 2000. – S. 203-204, 209.
4. Bobinski W. Wojewodstwo Kijowskie w czasach panowania Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunkow własności ziemskiej. – Warzawa, 2000. – S. 574–575.
5. Київський літопис першої чверті XVII ст. // Український історичний журнал. – 1989. – №5. – С. 108.
6. Берлінський М.Ф. Історія міста Києва. – К., 1990. – С. 105; Закревський Н.В. Описание и летопись Киева. – М., 1868. – С. 894.
7. Центральний державний історичний архів України в місті Києві (далі – ЦДІАК України) – Ф. 220. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 1.
8. Szajnocha K. Opowiadania o krolu Jane III. Op. 1. – Zytomirz, 1860. – S. 272.
9. Maciszewski J. Wojna domowa w Polsce (1606-1609). – Opole, 1993. – Czesc I. – S. 353.
10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – АЮЗР) – СПб., 1853. – Т. 2. – № 50. – С. 77.
11. Rulikowski E. – Op. cit. S. 179.
12. Мемуары, относящиеся к истории южной Руси. – К., 1896. – Вып. 2. – С. 156.
13. Litwin H. Op. cit. – S. 204.
14. Ibid.
15. Bobinski W. Op. cit. – S. 574.

16. Яковенко Н. Вказ. праця. – С. 109.
17. Litwin H. Op. cit. – S. 204.
18. Litwin H. Op. cit. – S. 204; Яковенко Н. Вказ. праця. – С. 109; Bobinski E. Op. cit. – S. 574.
19. Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського (далі – ІР) – Ф. II. – Оп. 1. – Спр. – 4104. – № 686. – Арк. 53.
20. Holdys S. Praktyka parlamentarna za panowania Wladysława IV Wazy. – Wrocław, 1991. – S. 133.
21. Яковенко Н. Вказ. праця – С. 109.
22. Litwin H. Op. cit. – S. 204.
23. Holdys S. Op. cit. – S. 133.
24. Воссоєдинение Украины с Россией. Сборник документов (далі – Воссоєдинение...) – М., 1953. – Т. 1. – № 250. – С. 415.
25. Опись актовой книги киевского центрального архива под № 2044. Составил О.И. Левицкий (Далі – ОАК...) – К., 1888. – № 26. – С. 5.
26. Litwin H. Op. cit. – S. 209.
27. Акты, относящиеся к истории Западной России (далі – АЗР). – СПб., 1848. – Т. 3. – № 83. – С. 41.
28. Rulikowski E. Op. cit. – S. 179.
29. Litwin H. Op. cit. – S. 209.
30. Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 1473. – Оп. 1. – Спр. 964. – Арк. 1.
31. АЗР. – Т. 3. – № 130. – С. 269.
32. Litwin H. Op. cit. – S. 209.
33. Ibid; ОАК №8., – № 83. – С. 46.
34. Bobinski W Op.cit. – S. 575.
35. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – Отдел 3. – № 29. – С. 51.
36. ІР. – Ф. II. – Оп. 1. – Спр. – 22617. – Арк. 1.
37. Litwin H. Op. cit. – S. 209.
38. Rulikowski E. Op. cit. – S. 183.
39. ІР. – Ф. II. – Оп. 1. – Спр. 1431. – Арк. 1.
40. РДАДА. – Ф. 1473. – Оп. 1. – Спр. 624. – Арк. 1.
41. Rulikowski E. Op. cit. – S. 183.
42. ІР. – Ф. II. – Оп. 1. – Спр. 22618. – Арк. 1.
43. Litwin H. Op. cit. – S. 209.
44. Rulikowski E. Op. cit. – S. 183.
45. Центральний державний історичний архів України в місті Львові (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 140. – Оп. 1. – Спр. 125. – Арк. 12.
46. Litwin H. Op. cit. – S. 209.
47. Bobinski W. Op. cit. – S. 575.
48. Rulikowski E. Op.cit. – S. 183.
49. АЗР. – Т. 2. – № 48. – С. 73-74.
50. Воссоєдинение... – Т. 1. – № 243. – С. 406.
51. РДАДА. – Ф. 1473. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 1.
52. Rulikowski E. Op. cit. – S. 183.
53. Litwin H. Op. cit. – S. 209.
54. Исторический сборник Муханова. – СПб., 1866. – № 252. – С. 480.
55. ЦДІАЛ України. – Ф. 140. – Оп. 1. – Спр. 125. – Арк. 14, 24, 27.
56. Litwin H. Op. cit. – S. 209.
57. ЦДІАЛ України Ф. 140. – Опис 1. – Спр. 125. – Арк. 4-6; Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма. – К., 1899. – Вып. 1. – № 33. – С. 28.
58. ІР. – Ф. II. – Оп. 1. – Спр. 1446. – Арк. 1.
59. Rulikowski E. Op. cit. – S. 183.
60. Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр. (далі – Україна перед визвольною війною...) – К., 1946. – № 21. – С. 47.
61. Воссоєдинение... – Т. 1. – № 260. – С. 431.
62. Державний архів міста Києва. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. – 1. – Арк. 1.
63. Україна перед визвольною війною... – № 28. – С. 65.
64. ІР. – Ф. I. – Оп. 1. – Спр. 1233. – Арк. 107.
65. Volumina Legum. – SPb., 1859. – Tom 4. – Art. 60. – S. 16.